

Klaudia Chylińska

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Institut Psychologii

ORCID: 0000-0002-9942-2494

Magdalena Kękuś

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Institut Psychologii

ORCID: 0000-0001-5553-4665

Iwona Dudek

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Institut Psychologii

ORCID: 0000-0002-6487-1214

Malwina Szpitalak

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Institut Psychologii

ORCID: 0000-0003-4928-5556

Nieletni jako sprawca czynu zabronionego – determinanty niedostosowania społecznego

Summary

JUVENILE OFFENDERS – DETERMINANTS OF SOCIAL MALADJUSTMENT

The article covers the issue of juvenile delinquency and social maladjustment. The aim of this paper is to present, on the basis of literature review, a picture of child crime in Poland, as well as to present the psychological determinants of crime and social maladjustment among children. The article discusses the definition of a juvenile in the context of the proceedings for criminal acts and symptoms of social maladjustment. Moreover, it describes the psychological determinants of juvenile delinquency including personality and environmental factors (family, school environment and peers).

Key words: juveniles, delinquency, social maladjustment

red. Paulina Marchlik

Wprowadzenie

Niedostosowanie społeczne czy demoralizacja osób nieletnich ze względu na swoją złożoną specyfikę, stanowią poważny problem natury społecznej. Występuje ono w wyniku gromadzenia się negatywnych oddziaływań ze strony rodziny, szkoły oraz grupy rówieśniczej (Kobes 2008: 133; Tsirigotis i in. 2012: 74–89) i polega na kumulacji i utrwalaniu się różnorodnych niekorzystnych czynników w samej jednostce, jak i w przestrzeni społecznej (Kiliszek 2013: 166). Z uwagi na skalę problemu, a także w poszukiwaniu skutecznych programów resocjalizacyjnych, podjęto szereg badań nad uwarunkowaniami nieadaptacyjnych zachowań społecznych (Kosek, Łazuga 2005; Kałdon 2015; Kucharewicz 2015). Warto jednakowoż zaznaczyć, iż, zgodnie z danymi z Raportu o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 r. autorstwa MSWiA, w ostatnich latach obserwowany jest spadkowy trend zjawiska przestępczości nieletnich w Polsce.

Trzeba jednak na początku wyjaśnić kilka podstawowych pojęć. Zgodnie z art. 10 Kodeksu cywilnego *małoletni* to osoba, która nie ukończyła lat 18. Nie każda jednak osoba poniżej 18. roku życia jest małoletnim. W kodeksie karnym zdefiniowane zostało pojęcie zakresowo węższe, które opisuje *nieletniego*. Według art. 10 k.k. nieletni jest osobą, która, w trakcie popełnienia czynu zabronionego, nie miała ukończonych 17 lat. Według kodeksu karnego, wiek ten jest granicą początkową ponoszenia odpowiedzialności karnej. Dodatkowo ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, wśród tychże uwzględnia także osoby, w stosunku do których orzeczone zostały środki wychowawcze lub poprawcze, nie starsze jednak niż 21 lat. Wyżej wymieniona ustawa reguluje odpowiedzialność nieletnich za dopuszczenie się czynów karalnych. *Małoletni* i *nieletni* są to pojęcia często mylone z pojęciem *młodociany*. W art. 115 § 10 k.k. zdefiniowano jednak *młodocianego* jako „sprawcę, który w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończył 21 lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji 24 lat”. W związku z tym, zakres omawianych przez nas zagadnień nie dotyczy młodocianego.

Uzasadnione wydaje się także przytoczenie definicji czynu zabronionego, czynu karalnego oraz przestępstwa, gdyż pojęcia te nie są tożsamymi. Jak zaznacza Lech Gardocki (2017: 50). Kodeks karny obowiązujący w Polsce nie zawiera definicji przestępstwa, a jedynie określa, kto podlega odpowiedzialności karnej, tym samym wskazując pośrednio niektóre elementy tej definicji. Jednakże, dokonując analizy art. 1 § 1, 2 i 3 k.k. w połączeniu z innymi przepisami,

autor wysunął następujący opis przestępstwa: „Przestępstwem jest czyn człowieka zabroniony przez ustawę pod groźbą kary jako zbrodnia albo występki, bezprawny, zawiniony i społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy” (Gardocki 2017: 50). W definicji tej zawarte jest sformułowanie „czyn zabroniony”. Oznacza to, że przestępstwo musi być czynem zabronionym przez ustawę karną, co daje podstawy do stwierdzenia, że nie każdy czyn zabroniony jest przestępstwem, ale każde przestępstwo jest czynem zabronionym, o czym mowa już w art. 1 Kodeksu karnego. Czyn karalny z kolei zdefiniowany jest w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich. Są to wykroczenia określone w art. 50a, art. 51, art. 69, art. 74, art. 76, art. 85, art. 87, art. 119, art. 122, art. 124, art. 133 lub art. 143 Kodeksu wykroczeń, a także wszystkie pozostałe przestępstwa określone w Kodeksie karnym oraz przestępstwa skarbowe. Co więcej, czynów popełnionych przez osoby nieletnie nie nazywa się przestępstwami, a sami nieletni nie podlegają odpowiedzialności karnej, natomiast stosuje się wobec nich środki przewidziane w w/w ustawie.

Objawy niedostosowania społecznego

Za rdzeń nieprzystosowania można uznać nieprzestrzeganie wzorów społecznych, czyli utrwalonych schematów zachowań, obowiązujących członków danego społeczeństwa. W konsekwencji, zachowania odbiegające od przyjętych wzorów traktowane są jako nieadaptacyjne i szkodliwe dla reszty zbiorowości (Kucharewicz 2015: 246). Do aktywności będących objawami niedostosowania społecznego czy demoralizacji zalicza się ucieczki z domu, będące wyrazem potrzeby niezależności od rodziców (Chwaszcz, Jaskot 2010: 238). Nierzadko jednak ucieczka w przypadku młodych niedostosowanych społecznie osób wynika z braku poczucia bezpieczeństwa w domu rodzinnym, w sytuacji, gdy w rodzinie obecna jest przemoc lub występuje nadużywanie alkoholu. Uciekający nieletni często wchodzi do grup o charakterze chuligańskim lub przestępczym (Gindrich 2007: 17). Do objawów niedostosowania społecznego i demoralizacji zalicza się też wagary, skutkujące kłopotami w szkole i problemami z uczeniem się (Gindrich 2007: 16–17). Czasem prowadzą one również do powstania zjawiska wyuczonej bezradności, czyli stanu, w którym jednostka oczekuje na przykre wydarzenie i jest przekonana, że nie może nic zrobić, aby mu zapobiec (Seligman i in. 2003: 763; Gindrich 2007: 16–17). Stan taki prowadzi do powstania biernej postawy, deficytów poznawczych i innych objawów, przypo-

minających depresję (Seligman i in. 2003: 763). Niepowodzenia w szkole mogą prowadzić nawet do zachowań przestępczych (Gindrich 2007: 186–189). Dodatkowo, sięganie po substancje psychoaktywne również może stanowić przejaw niedostosowania społecznego (Chwaszcz, Jaskot 2010: 239). Do pozostałych objawów demoralizacji czy niedostosowania społecznego zalicza się wrogość i agresywność, które występują bardzo często jako konsekwencja nękania lub bezpośredniego doświadczania przemocy przez jednostkę (Wolińska 2004: 22–27), kłamstwo, brak odpowiedzialności, włóczęgostwo, samookaleczenia a także konflikty z rówieśnikami i dorosłymi (Chwaszcz, Jaskot 2010: 238–239; Kucharewicz 2015: 248).

Bożena Krupa (2011: 34) wskazuje, powołując się na badania prowadzone przez Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, że na terenie szkół i w ich otoczeniu uczniowie dopuszczają się kradzieży i rozbojów, spożywania alkoholu i zażywania środków odurzających, dochodzi także do znęcania się nad słabszymi uczniami i demolowania sprzętów i urządzeń. Do takich postępowań dochodzi również poza placówkami oświatowymi. Jak zostało wspomniane wcześniej, osoby nieletnie mogą być sprawcami czynów karalnych, do których należą wykroczenia określone w art. 50a, art. 51, art. 69, art. 74, art. 76, art. 85, art. 87, art. 119, art. 122, art. 124, art. 133 lub art. 143 Kodeksu wykroczeń, a także wszystkie pozostałe przestępstwa określone w Kodeksie karnym oraz przestępstwa skarbowe. W 2007 r. nieletni stanowili 10,1% ustalonych osób podejrzanych o popełnienie takich czynów (Krupa 2011: 35). Odnotowuje się także wzrostową tendencję w przestępczości nieletnich poniżej 13 roku życia, którzy dokonują takich samych czynów karalnych, jak ich starsi koledzy (Noszczyk-Barnasiewicz 2010: 8).

Determinanty niedostosowania społecznego wśród nieletnich

Wśród determinant niedostosowania społecznego wśród nieletnich wyróżnić można ich dwie główne grupy: *czynniki osobowościowe* oraz *czynniki środowiskowe*. Wśród społecznych uwarunkowań wyróżnić możemy trzy obszary, mające szczególny wpływ na zjawisko przestępczości wśród nieletnich oraz na ich niedostosowanie społeczne. Zaliczamy do nich: (1) rodzinę, (2) środowisko szkolne oraz (3) środowisko rówieśnicze (Tsirigotis i in. 2012: 74).

Środowisko rodzinne

Wśród wymienionych trzech czynników środowiskowych najsilniejszy wpływ na występowanie patologicznych zachowań wśród nieletnich, wydają się mieć zaburzenia związane z funkcjonowaniem rodziny (Cichowicz 1992: 15). Przez środowisko rodzinne rozumie się: strukturę rodziny, atmosferę wychowawczą, warunki zdrowotne i materialne, poziom kultury środowiska, a także stopień wykształcenia rodziców (Mościcka 1970: 28). W etiologii niedostosowania społecznego właśnie rodzinie przypisuje się wyjątkowe znaczenie ze względu na pełnione przez nią funkcje. Rodzina ma bowiem za zadanie zaspokajać podstawowe potrzeby, takie jak: potrzeba bezpieczeństwa, przynależności, miłości, akceptacji i szacunku, jak również budować więzi emocjonalne między jej członkami (Siemionow 2011: 85). Zaspokojenie takich potrzeb może, zgodnie z teorią pozytywnego rozwoju, wzmacniać odporność psychiczną młodego człowieka „na potencjalne lub realne czynniki narażające na szwank rozwój oraz same kompetencje jednostki” (Sawicki 2018: 37–39). Wszelkie odchylenia związane z wypełnianiem tych ról mają reperkusje w zachowaniu nieletnich oraz w przejmowanych przez nich postawach (Szymański 2010: 53).

Zdaniem Marii Ziemskiej (1975: 147–156) dzięki rodzinie dziecko przechodzi proces socjalizacji, podczas którego przekazywany jest mu język, podstawowe wzory zachowania, obyczaje i zwyczaje. Rodzina także wprowadza w świat kultury i wartości, umożliwiając stworzenie własnej hierarchii wartości. Można więc przyjąć, że funkcja pełniona przez rodzinę polega na przygotowywaniu potomków do samodzielnego życia oraz do prawidłowego funkcjonowania w otaczającym ich świecie. Co więcej, podstawowe funkcje psychiczne dziecka są rozwijane poprzez utrzymywanie bliskich kontaktów z rodzicami, rodzeństwem i dziadkami. Dlatego też zmiany w strukturze rodziny mogą stanowić czynnik zakłócający jej prawidłowe funkcjonowanie. Zaburzenia w strukturze rodziny oznaczają brak jednego z rodziców; rodziny te noszą nazwę *niepełnych*. W Polsce przeważnie są to rodziny, w których matka samotnie wychowuje dzieci.

Rozbicie podstawowej struktury rodziny (w której są obecni oboje rodzice) doprowadzić może do zaburzeń w rozwoju intelektualnym, emocjonalnym i społecznym dziecka, co z kolei, może spowodować pojawienie się trudności wychowawczych czy wywołanie u niego depresji czy nerwicy. Może to także być przyczyną aspołecznych form zachowania. Niewłaściwa atmosfera moralno-wychowawcza, nieprawidłowe stosunki uczuciowe czy niezaspokojenie podstawowych potrzeb biologicznych i społecznych stanowią kolejne przejawy

patologii rodziny. Nie bez znaczenia pozostaje także, wcześniej wspomniane, zaburzenie struktury rodziny, a także nadużywanie przez rodziców alkoholu czy przestępczość któregoś z członków rodziny. Dzieci uczą się patologicznych zachowań i powielają je na zasadzie modelowania (Hołyst 1979: 247–251).

Środowisko szkolne

Pomimo że zaniechania w środowisku rodzinnym determinują wielorakie zachowania patologiczne wśród nieletnich poza ich domem, inne środowiska i warunki w nich panujące również mogą mieć determinujące znaczenie w kontekście zachowań dewiacyjnych (Tsirigotis i in. 2012: 73–74). Obok rodziny, to właśnie szkoła jest instytucją, która ma znaczący wpływ na kształtowanie się osobowości młodego człowieka. Początkowe oznaki niedostosowania społecznego pojawiają się w trakcie nauki szkolnej i są ściśle związane z pierwszymi szkolnymi niepowodzeniami (Szymański 2010: 68). Szkoła powinna z założenia zapoznawać z pracą i obowiązkami, takimi jak nauka oraz kształtowanie u dzieci i młodzieży odpowiedzialności za własne czyny i zachowania. Oprócz wychowawczej roli domu rodzinnego, to szkoła ma za zadanie kształcić i wychowywać.

Bardzo często czynnikami uniemożliwiającymi/utrudniającymi realizację zadań stawianych instytucji szkoły są: złe warunki lokalowe, przeludnione klasy, przeładowane programy nauczania, mała skuteczność stosowanych metod wychowawczych i dydaktycznych czy brak indywidualnego podejścia do ucznia, które uwzględniałoby jego zdolności, sytuację życiową i zaangażowanie. Pomimo tego, że szkoła powinna stwarzać najlepsze warunki do indywidualnego rozwoju, w wyniku wielu nieprawidłowości, sama może przyczynić się do powstawania poważnych zaburzeń osobowościowych u nieletniego (Sowińska 1992: 15–20).

Jan Konopnicki (1971: 112) podzielił czynniki znajdujące się w środowisku szkolnym, które mogą stanowić przyczynę niedostosowania społecznego, na trzy grupy:

1. Stosunek nauczyciela do ucznia i ucznia do nauczyciela,
2. Wzajemne stosunki ucznia z pozostałymi rówieśnikami,
3. Opóźnienie w nauce szkolnej czy niepowodzenie w nauce.

Na zachowanie młodego człowieka mogą mieć negatywny wpływ zbyt ostre uwagi pod jego adresem kierowane przez nauczyciela, jak i zbyt późne wykrycie u ucznia braków w wiadomościach. Taka osoba, poprzez nagromadzenie

negatywnych emocji, a nie posiadająca jeszcze dobrze wykształconych mechanizmów samokontrolnych, staje się agresywna, co często prowadzi do burzenia porządku w grupie, ze szkodą dla jej członków. To z kolei, przekłada się na stosunki z koleżankami i kolegami w klasie i na relacje w szkole (Konopnicki 1971: 119–124).

Na funkcjonowanie ucznia w szkole ma wpływ także jego sytuacja rodzinna. Młody człowiek, który wywodzi się z patologicznej rodziny, bardzo często bywa obiektem kpin i nieprzyjemnych żartów kierowanych do niego przez rówieśników. Skutkuje to odrzuceniem ucznia i jego izolacją (Konopnicki 1971: 113–118). Nie bez wpływu na to ma niski poziom osiągnięć szkolnych u osób pochodzących z rodzin charakteryzujących się patologią. Zaburzenia związane z funkcjonowaniem środowiska rodzinnego mogą powodować nieradzenie sobie z obowiązkami szkolnymi. Co więcej, uczniowie o podobnie niskim statusie tworzą nieformalne grupy, które charakteryzują się analogicznymi dewiacjami, w związku z czym członkowie tej grupy zaczynają przejawiać zachowania przestępcze (Biel 2008: 206–221).

Wykazano, że znajomość uczniów przez nauczycieli jest niewielka. Nawet w przypadku, gdy nauczyciel zna dziecko i jego środowisko rodzinne, to nie może indywidualizować swojego oddziaływania wychowawczego (Ciechowicz 1992: 17). Jednakowe traktowanie uczniów dla większości z nich nie będzie szkodliwe, jednak w przypadku uczniów pochodzących z patologicznych środowisk rodzinnych, takie postępowanie może być wadliwe. W związku z tym, nauczyciele nie są w stanie osłabić skutków niekorzystnych warunków domowych ucznia (Konopnicki 1970: 117). Brak likwidacji czynników zniechęcających uczniów do szkoły i nauczycieli prowadzi w konsekwencji do obojętności na wszelkie oddziaływania wychowawcze.

Do determinant niepowodzeń szkolnych, a tym samym zwiększonego ryzyka wystąpienia niedostosowania społecznego należą, oprócz wymienionych tu czynników środowiskowych, uwarunkowania biopsychiczne tkwiące w osobowości ucznia. Do tej grupy czynników zalicza się wszystkie fizyczne i psychiczne właściwości ucznia, utrudniające mu naukę i dostosowanie się do wymagań szkoły. Do najważniejszych uwarunkowań zalicza się: upośledzenie umysłowe, zaburzenia związane z funkcjonowaniem wzroku lub słuchu, zaburzenia związane z rozwojem i funkcjonowaniem układu nerwowego, brak równowagi emocjonalnej, nadmierną męczliwość, niezdolność do długotrwałego wysiłku, brak zainteresowania szkołą oraz osłabioną motywację do uczenia się (Szymański 2010: 68–69).

Rówieśnicy

Jak twierdzi Brunon Hołyst (1979: 255–256), obok środowiska rodzinnego i środowiska szkolnego, równie ważnym obszarem, mającym wpływ na rozwój osobowości człowieka jest środowisko rówieśnicze. Poza domem rodzinnym, to właśnie wśród rówieśników nabywa się takich wartości jak: życzliwość, umiejętność współpracy czy przyjaźń. Jednakże grupa rówieśnicza może wywierać na jednostkę także i zły wpływ. Dzieje się tak w sytuacji, gdy zostanie zerwana emocjonalna więź ze szkołą i rodziną. Nieletni szuka grupy, w której znajdzie akceptację i zrozumienie. W ten sposób może trafić on do nieformalnej grupy, stworzonej przez osoby, które są zdemoralizowane i niedostosowane społecznie. Członkowie takiej grupy często wypełniają swój czas wolny działaniami aspołecznymi (w tym przestępczymi). Osoby te mają również nawyki nadużywania alkoholu, narkotyków czy palenia papierosów, a także wagarowania czy stosowania przemocy w szkole, co stanowi główne przejawy demoralizacji (Kosek, Łazuga 2005: 167). Wszystko to ma skrajnie negatywny, patologiczny wpływ na nowych członków.

Brunon Hołyst (1991: 83–98) rozróżnia dwa rodzaje grup młodzieżowych. Są to grupy, po pierwsze, które stanowią grupę towarzyską, bez trwalszej organizacji; w grupie takiej jednostka nabywa wartości wcześniej wymienione, takie jak życzliwość, przyjaźń i współpraca, oraz po drugie, które można nazwać szajką o charakterze zorganizowanym; w grupach takich to lojalność wobec członków grupy ma najwyższą wartość, którą trzeba zazwyczaj udowodnić poprzez popełnienie przestępstwa czy zdobycie przewagi nad jednostkami słabszymi lub uległymi. Jednak, co zostało zauważone przez Bronisława Urbana (1997: 52), to w parach, w układach dwójkowych, zachodzi największe prawdopodobieństwo rozwoju przestępczych zachowań. Autor ten twierdzi, że po roku trwania przyjaźni między takimi osobami w stu procentach kończy się to występowaniem stałego zachowania dewiacyjnego.

Czynniki osobowościowe

Na pojawienie się zachowań przestępczych wpływają specyficzne dyspozycje osobowościowe (Međedović i in. 2012: 278). Znaczących wyników dostarczyły badania prowadzone w ramach pięcioczynnikowego modelu osobowości

(Wielkiej Piątki), który zakłada istnienie pięciu podstawowych cech, różnicujących zachowanie poszczególnych osób: otwartości na doświadczenie, sumienności, ekstrawersji, ugodowości i neurotyczności (Zawadzki 2008). Dowiedziono, że zarówno młodociani, jak i dorośli przestępcy często charakteryzują się wysokim neurotyzmem i niską ugodowością oraz tym, że cechy te są związane z antyspołecznym zaburzeniem osobowości (Saulsman, Page 2004), tendencją do przypisywania innym wrogich intencji (Sato i in. 2009) oraz agresją (Van Goozen i in. 2007). Podobnych wyników dostarczyło badanie przeprowadzone na próbie 13- i 16-letnich chłopców i ich matek, w którym badano zależność między różnymi aspektami psychopatii a czynnikami osobowości Wielkiej Piątki. Dowiedziono, że egoizm, bezduszość i skłonność do manipulacji są najsilniej związane z niską ugodowością, z kolei impulsywność, niestabilność i dewiacja społeczna są związane z niską ugodowością, niską sumiennością i wysokim neurotyzmem. Marta Ferrer i in. (2010) badali różnice osobowościowe między uczniami szkoły średniej a ich rówieśnikami przebywającymi w więzieniu (badani mieli od 16 do 18 lat). Stwierdzili istotne różnice między tymi dwoma grupami: młodzi przestępcy wykazywali wyższy poziom poczucia winy, neurotyczności, psychotyzmu i cechy gniewu w porównaniu do grupy kontrolnej.

Badania koncentrują się także na związku temperamentu, czyli „podstawowych, względnie stałych czasowo cech osobowości, które manifestują się w formalnej charakterystyce zachowania” (Strelau 1993: 117; za: Zawadzki, Strelau 1997: 12) z zachowaniami antyspołecznymi. Temperament jest dziedziczny, co oznacza, że zmienność w populacji jest częściowo związana z czynnikami genetycznymi (Bates 1989). Najczęściej w wyjaśnianiu antyspołecznych zachowań zwraca się uwagę na rolę dwóch powiązanych ze sobą konstruktów: świadomej (*effortful* – wysiłkowej) kontroli i negatywnej emocjonalności (DeLisi, Vaughn 2014). Deficyty w świadomej kontroli są uważane za predyktory przestępczości i recydywy (Evans-Chase, Zhou 2014; Gordon i in. 2012; Roose i in. 2013). Na przykład stwierdzono, że behawioralne rozhamowanie u trzylatków, które obejmuje deficyty świadomej kontroli, było prognostykiem pojawienia się cech osobowości psychopatycznej w wieku 28 lat (Glenn i in. 2009). Podobnie jak w przypadku kontroli wysiłkowej, negatywna emocjonalność, a zwłaszcza złość i wrogość, są związane z szeregiem niewłaściwych zachowań u dzieci i nastolatków (Kerr, Schneider 2008; Silver i in. 2010: 555–583).

Szereg badań wskazuje, że impulsywność i niezdolność do samokontroli determinują pojawienie się zachowań przestępczych (Carroll i in. 2006;

Fergusson i in. 1996; Vitacco, Rogers 2001; White i in. 1994). Według Josepha Newmana (1987; za: Romero i in. 2001: 330) osoby impulsywne są podatne na przejawianie zachowań antyspołecznych z powodu cechującej ich wrażliwości na nagrody i niewrażliwość na kary. James Wilson i Richard Herrnstein (Herrnstein 1985; za: Romero i in. 2001: 330) wskazują, że osoby impulsywne mają krótką perspektywę czasową, w związku z czym, odległe w czasie negatywne skutki popełniania zabronionych czynów nie zniechęcają takich osób do ich ponownego popełniania.

Kolejnym czynnikiem ryzyka podejmowania zachowań przestępczych może być także cecha określana jako poszukiwanie doznań. Wykazano, że „poszukiwanie zróżnicowanych, nowych, złożonych oraz intensywnych wrażeń i doświadczeń oraz gotowość do podejmowania fizycznego, społecznego, prawnego i finansowego ryzyka na rzecz takich doświadczeń” (Zuckerman 1994: 27) jest związane z zachowaniami przestępczymi u młodych osób (Haapasalo 1990; Hansen, Breivik 2001; Pfefferbaum, Wood 1994). Na przykład Sonja Farley i Frank Farley (1972) analizowali związek między poziomem poszukiwania doznań a niepożądanymi zachowaniami (np. bójkami, próbami ucieczki, brakiem postu-szeństwa) u nastoletnich dziewcząt przebywających w zakładzie poprawczym. Wykazali, że dziewczęta charakteryzujące się wyższym poziomem poszukiwania doznań angażowały się częściej w niepożądane zachowania w porównaniu z dziewczętami o niższym poziomie tej cechy.

Badania dowodzą długoterminowego wpływu problemów psychiatrycznych w dzieciństwie na pojawienie się zachowań antyspołecznych, a w szczególności zaburzeń zachowania, które okazują się być prekursorami rozwojowymi późniejszych zachowań antyspołecznych i przestępczości (Diamantopoulou i in. 2010; Fergusson i in. 2005; Kim-Cohen i in. 2003, Simonoff 2004). Badania przeprowadzone wśród więźniów w krajach zachodnich wykazały, że około połowa osadzonych w więzieniach spełnia diagnozę poważnych zaburzeń zachowania lub zaburzeń osobowości antyspołecznej w czasie pobytu w więzieniu (Fazel 2002). Zwraca się także uwagę na zespół nadpobudliwości ruchowej z zaburzeniem uwagi (ADHD), który, jeżeli współlistnieje z zaburzeniem zachowania, jest prekursorem późniejszych zachowań antyspołecznych (Barkley i in. 2004; Satterfield i in. 2007), jednakże nie ma bezpośredniego związku między ADHD a przestępczością (Mordre i in. 2011).

Podsumowanie

Dokonany przegląd determinantów niedostosowania społecznego nieletnich zdaje się potwierdzać przekonanie, iż: „Przestępczość nieletnich jest jednym z głównych zagrożeń, a zarazem problemów społecznych” (Noszczyk-Barnasiewicz 2010: 282). Nasuwają się konkretne wnioski, jak ten, że najistotniejszym czynnikiem wpływającym na wystąpienie patologicznych zachowań są nieprawidłowości w funkcjonowaniu środowiska rodzinnego (por. Cichowicz 1992: 15). Równie ważnym obszarem, który może mieć wpływ na wystąpienie takich zachowań, jest środowisko rówieśnicze (Hołyst 1979: 255–256). Te dwie grupy predyktorów wraz ze środowiskiem szkolnym i czynnikami osobowościowymi, takimi jak np. wysoki neurotyzm, niska ugodowość (zob. Saulsman, Page 2004) czy niezdolność do samokontroli, determinują pojawienie się objawów niedostosowania (Fergusson 1996; Vitacco, Rogers 2001). Nie bez znaczenia pozostają także czynniki temperamentalne, jak również niektóre problemy psychiatryczne.

Podsumowując, pojawienie się nieprawidłowości zarówno w funkcjonowaniu środowiska społecznego, jak i również określone cechy osobowości mogą przyczynić się do niedostosowania społecznego wśród osób nieletnich.

Według Moniki Noszczyk-Barnasiewicz (2010), „wielość czynników mogących wyzwać zachowania dewiacyjne uświadamia nam, iż są to złożone problemy układające się w skomplikowany łańcuch przyczynowo-skutkowy, który należy przerywać, podejmując odpowiednie działania”. Działania te można podzielić na dwie główne grupy: (1) akty podejmowane zanim przestępstwo zostanie popełnione oraz (2) te, których zadaniem jest zapobieganie powrotowi zachowań przestępczych wśród jednostek. W obrębie pierwszej grupy najczęściej działań ukierunkowanych jest na rodzinę, jako że to właśnie jej środowisko najsilniej wpływa na wystąpienie zachowań patologicznych. Wiąże się z tym niesienie pomocy grupom tzw. społecznego ryzyka, czyli jednostkom niezaradnym, żyjącym na granicy ubóstwa, bez perspektyw. Do pomocy takiej zalicza się wsparcie pieniężne, jak i niepieniężne. Do grupy działań powstrzymujących rozwój zachowań przestępczych zalicza się także działania nakierowane na szkołę, a także mechanizmy tzw. kontroli społecznej, czyli reagowanie każdego obywatela na przejawy patologicznego zachowania nieletnich (Noszczyk-Barnasiewicz 2010).

W drugiej grupie działań wskazać można przede wszystkim resocjalizację, czyli tzw. prewencję indywidualną, której głównym celem nie powinno

być przystosowanie nieletniego do życia w odizolowaniu, a jak najsprawniejszy powrót do środowiska otwartego, oraz zapewnienie odpowiedniej opieki nieletniemu do środowiska naturalnego (Noszczyk-Barnasiewicz 2010). Działania te sprawiają, że wiele osób po wkroczeniu na drogę przestępczą skutecznie z niej rezygnuje. Zgodnie z szacunkami około 85–90% sprawców czynów zabronionych porzuca przestępczość przed ukończeniem 30 roku życia (Muskala 2016: 12). Do optymistycznych należą także dane z Raportu o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2016 r. autorstwa MSWiA (s. 10, 30, 34, 37). Odnosząc się do czynów karalnych popełnianych przez nieletnich, dane wskazują na ponad czterokrotny ich spadek w ostatnim dziesięcioleciu. Jak ilustrują dane w latach 2007–2016 odnotowano przez policję spadek ustalonych nieletnich sprawców przestępstw z 54 747 w 2007 do 13 006 w 2016 r. Jak wspomniano wcześniej, w 2007 r. nieletni stanowili 10,1% wszystkich ustalonych przez policję podejrzanych o popełnienie przestępstw, natomiast w roku 2016 było ich prawie dwa i pół razy mniej – 4,2%.

Ogólny spadek przestępczości nieletnich dotyczy także sprawców czynów karalnych o dużej szkodliwości społecznej (w tym przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu). Dla przykładu, w 2016 r. w stosunku do 2007 r. policja zatrzymała prawie cztery razy mniej nieletnich podejrzanych o popełnienie zabójstwa (26 w 2007 r. vs 7 w 2016 r.), około sześć razy mniej podejrzanych o udział w bójce lub pobiciu (6768 w 2007 r. vs 1173 w 2016 r.) oraz niespełna trzy razy mniej sprawców spowodowania uszczerbku na zdrowiu (2912 w 2007 r. vs 990 w 2016 r.). Warto zwrócić jednak uwagę, że taki stan rzeczy może wynikać ze spadku liczby ludności w przedziale wiekowym 13–15 oraz 16–19 lat (Główny Urząd Statystyczny 2017).

Wydaje się słuszne twierdzenie, że tworzenie, realizacja i ocena skuteczności programów prewencyjnych powinna odbywać się we współpracy z ośrodkami akademickimi (Kusztal 2011). W Polsce rzadko prowadzone są zakrojone na szeroką skalę badania naukowe nad niedostosowaniem społecznym i przestępczością nieletnich (tamże: 187), które to powinny stanowić podstawę dla reformowania systemu resocjalizacji nieletnich.

Bibliografia

- Barkley R.A., Fischer M., Smallish L., Fletcher K. 2004. *Young adult follow-up of hyperactive children: antisocial activities and drug use*, „Journal of Child Psychology and Psychiatry”, nr 45 (2), s. 195–211.

- Bates E. 1989. *Concepts and measures of temperament*, [w:] *Temperament in childhood*, red. G.A. Kohnstamm, J.E. Bates, M.K. Rothbart, John Wiley & Sons, Oxford, England, s. 3–26.
- Biel K. 2008. *Przestępczość dziewcząt – rodzaje i uwarunkowania*, WAM, Kraków.
- Carroll A., Hemingway F., Bower J., Ashman A., Houghton S., Durkin K. 2006. *Impulsivity in juvenile delinquency: Differences among early-onset, late-onset, and non-offenders*, „Journal of Youth and Adolescence”, nr 35(4), s. 517–527.
- Chwaszcz J., Jaskot A. 2010. *Zasoby adaptacyjne nieletnich*, [w:] *Skazani na wykluczenie!?*, red. M. Kalinowski, I. Niewiadomska, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 237–264.
- Cichowicz A. 1992. *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży: wybrane problemy*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn.
- DeLisi M., Vaughn M.G. 2014. *Foundation for a temperament-based theory of antisocial behavior and criminal justice system involvement*, „Journal of Criminal Justice”, nr 42(1), s. 10–25.
- Diamantopoulou S., Verhulst F.C., van der Ende J. 2010. *Testing developmental pathways to antisocial personality problems*, „Journal of Abnormal Child Psychology”, nr 38, s. 91–103.
- Główny Urząd Statystyczny. 2017. *Mały rocznik statystyczny Polski 2017*. Warszawa.
- Evans-Chase M., Zhou H. 2014. *A systematic review of the juvenile justice intervention literature: What is can (and cannot) tell us about what works with delinquent youth*, „Crime & Delinquency”, nr 60, s. 451–470.
- Farley F.H., Farley S.V. 1972. *Stimulus-seeking motivation and delinquent behavior among institutionalized delinquent girls*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology”, nr 39(1), s. 94–97.
- Fazel S., Danesh J. 2002. *Serious mental disorder in 23000 prisoners: a systematic review of 62 surveys*, „Lancet”, nr 359, s. 545–550.
- Fergusson D.M., Horwood L.J., Ridder E.M. 2005. *Show me your child at seven: the consequences of conduct problems in childhood for psychosocial functioning in adulthood*, „Journal of Child Psychology & Psychiatry & Allied Disciplines”, nr 46, s. 837–849.
- Fergusson D.M., Lynskey M.T., Horwood L.J. 1996. *Factors associated with continuity and changes in disruptive behavior patterns between childhood and adolescence*, „Journal of Abnormal Child Psychology”, nr 24, s. 533–553.
- Ferrer M., Carbonell X., Sarrado J.J., Cebrià J., Virgili C., Castellana M. 2010. *Distinguishing male juvenile offenders through personality traits, coping strategies, feelings of guilt and level of anger*, „The Spanish Journal of Psychology”, nr 13(2), s. 751–764.
- Gardocki L. 2017. *Prawo karne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa.
- Gindrich P.A. 2007. *Psychospołeczne komponenty nieprzystosowania: wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Glenn A.L., Raine A., Venables P.H., Mednick S.A., 2009. *Early Temperamental and Psychophysiological Precursors of Adult Psychopathic Personality*, „Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment”, nr 1, s. 46–60.
- Gordon J.A., Diehl R.L., Anderson L. 2012. *Does ADHD Matter? Examining Attention Deficit and Hyperactivity Disorder on the Likelihood of Recidivism Among Detained Youth*, „Journal of Offender Rehabilitation”, nr 51(8), s. 497–518.

- Haapasalo J. 1990. *Sensation seeking and Eysenck's personality dimensions in an offender sample*, „Personality and Individual Differences”, nr 11 (1), s. 81–84.
- Hansen E.B., Breivik G. 2001. *Sensation seeking as a predictor of positive and negative risk behaviour among adolescents*, „Personality and Individual Differences”, nr 30 (4), s. 627–640.
- Hołyst B. 1979. *Kryminologia*, Lexis Nexis, Warszawa.
- Hołyst B. 1991. *Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa.
- Kaldon B.M. 2015. *Przestępczość wśród nieletnich a podejmowane działania profilaktyczne*, „Seminare”, nr 3 (36), s. 117–128.
- Kerr M.A., Schneider B.H. 2008. *Anger expression in children and adolescents: A review of the empirical literature*, „Clinical Psychology Review”, nr 28 (4), s. 559–577.
- Kiliszek E. 2013. *Czynniki ryzyka sprzyjające niedostosowaniu społecznemu i przestępczości nieletnich*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja”, nr 21, s. 165–222.
- Kim-Cohen J., Caspi A., Moffitt T.E., Harrington H., Milne B.J., Poulton R. 2003. *Prior juvenile diagnoses in adults with mental disorder: developmental follow-back of a prospective-longitudinal cohort*, „Archives of General Psychiatry”, nr 60, s. 709–717.
- Kobes P. 2008. *Politoksykomania jako przejaw demoralizacji nieletnich*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, nr 3, s. 133–145.
- Konopnicki J. 1971. *Niedostosowanie społeczne*, PZWS, Warszawa.
- Kosek M., Łazuga M. 2005. *Prawne skutki przejawów demoralizacji nieletnich na podstawie badań akt sądowych*, „Zeszyty Prawnicze UKSW”, nr 5 (2), s. 157–181.
- Krupa B. 2011. *Doświadczenia życiowe młodzieży z okresu wczesnego dzieciństwa i ich związek z niedostosowaniem społecznym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Edukacji Zdrowotnej i Nauk Społecznych, Łódź.
- Kucharewicz J. 2015. *Dlaczego dziecko staje się przestępcą? Funkcjonowanie rodziny a rodzaj zachowania przestępczego nieletnich chłopców*, „Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie Politechnika Śląska”, nr 85, s. 245–262.
- Kusztal J. 2011. *Nieletni: nierozwiązany problem polskiego systemu resocjalizacji*, „Resocjalizacja Polska”, nr 2, s. 185–196.
- Mededović J., Kujačić D., Knežević G. 2012. *Personality-related determinants of criminal recidivism*, „Psihologija”, nr 45 (3), s. 277–294.
- Mordre M., Groholt B., Kjelsberg E., Sandstad B., Myhre A.M. 2011. *The impact of ADHD and conduct disorder in childhood on adult delinquency: A 30 years follow-up study using official crime records*, „BMC Psychiatry”, nr 11, s. 57.
- Mościcka L. 1970. *Przestępczość nieletnich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Muskała M. 2016. *Odstąpienie od przestępczości – w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Noszczyk-Barnasiewicz M. 2010. *Nieletni przestępcy w percepcji personelu i nadzoru resocjalizacyjnego oraz studentów resocjalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Pfefferbaum B., Wood P.B. 1994. *Self-report study of impulsive and delinquent behavior in college students*, „Journal of Adolescent Health”, nr 15 (4), s. 295–302.

- Romero E., Luengo M.A., Sobral J. 2001. *Personality and antisocial behaviour: study of temperamental dimensions*, „Personality and Individual Differences”, nr 31 (3), s. 329–348.
- Roose A., Bijttebier P., Van der Oord S., Claes L., Lilienfeld S.O. 2013. *Psychopathic Traits in Youth and Associations with Temperamental Features*, „Journal of Individual Differences”, nr 34 (1), s. 1–7.
- Sato W., Uono S., Matsuura N., Toichi M. 2009. *Misrecognition of facial expressions in delinquents*, „Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health”, nr 3, s. 27–39.
- Satterfield J.H., Faller K.J., Crinella F.M., Schell A.M., Swanson J.M., Homer L.D. 2007. *A 30-year prospective follow-up study of hyperactive boys with conduct problems: adult criminality*, „Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry”, nr 46 (5), s. 601–610.
- Saulsman L., Page A. 2004. *The five factor model and personality disorder empirical literature: A meta-analytic review*, „Clinical Psychology Review”, nr 23, s. 1055–1085.
- Sawicki K. 2018. *Diady, kliki, gangi. Młodzież nieprzystosowana społecznie w perspektywie współczesnej pedagogiki resocjalizacyjnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Seligman M., Walker E., Rosenhan M. 2001. *Psychopatologia*, tłum. J. Gilewicz, A. Wojciechowski, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań.
- Siemionow J. 2011. *Niedostosowanie społeczne nieletnich: działania, zmiana, efektywność*, Difin, Warszawa.
- Silver R.B., Measelle J.R., Armstrong J.M., Essex M.J. 2010. *The impact of parents, child care providers, teachers, and peers on early externalizing trajectories*, „Journal of School Psychology”, nr 48 (6), s. 555–583.
- Simonoff E., Elander J., Holmshaw J., Pickles A., Murray R., Rutter M. 2004. *Predictors of antisocial personality: Continuities from childhood to adult life*, „The British Journal of Psychiatry”, nr 184 (2), s. 118–127.
- Sowińska H. 1992. *Procesy uspołecznienia szkoły – nadzieje i zagrożenia*, „Neodidagmata”, nr 21, s. 23–31.
- Szymański A.M. 2010. *Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży: wybrane problemy*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Warszawa.
- Tsirigotis K., Lewik-Tsirigotis E., Baster B. 2012. *Nieletni (jako) sprawca czynu zabronionego*, „Pedagogika Rodziny”, nr 2 (4), s. 73–92.
- Urban B. 1997. *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Van Goozen S.H.M., Fairchild G., Snoek H. 2007. *The evidence for a neurobiological model of childhood antisocial behaviour*, „Psychological Bulletin”, nr 133, s. 149–182.
- Vitacco M.J., Rogers R. 2001. *Predictors of adolescent psychopathy: The role of impulsivity, hyperactivity, and sensation seeking*, „Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law”, nr 29 (4), s. 374–382.
- White J.L., Moffitt T.E., Caspi A., Bartusch D.J., Needles D.J., Stouthamer-Loeber M. 1994. *Measuring impulsivity and examining its relationship to delinquency*, „Journal of Abnormal Child Psychology”, nr 103 (2), s. 192–205.

- Wolińska J.M. 2004. *Agresywność dziewcząt i chłopców Problem indywidualny i społeczny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Zawadzki B. 2008. *Status cech Wielkiej Piątki: czy tylko endogenne tendencje zachowania?*, „Roczniki Psychologiczne”, nr 11 (1), s. 163–171.
- Zawadzki B., Strelau J. 1997. *Formalna Charakterystyka Zachowania – Kwestionariusz Temperamentu (FCZ-KT)*. Podręcznik, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Warszawa.
- Ziemska M. 1975. *Rodzina a osobowość*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Zuckerman M. 1994. *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*, Press Syndicate of the University of Cambridge, Cambridge.